

A tulajdonnevek jelentéséről

A tulajdonnevek jelentésével kapcsolatban a szakirodalom általában meg-
egyezik abban, hogy a tulajdonneveknek a köznevekhez viszonyítva sajátos je-
lentésszerkezete van, míg egyesek egyenesen úgy fogalmazzák, hogy a tulaj-
donnévnek nincs jelentése. Hogy melyik állítást fogadjuk el, az attól is függ, ho-
gyan határozzuk meg a jelentés fogalmát. Ennek, mint minden alapfogalomnak a
meghatározása nem könnyű, hiszen ez a nyelv és gondolkodás viszonyának a
kulcsa. Éppen ezért a filozófia és a logika is foglalkozik vele. A modern nyelv-
tudomány történetében eleinte a saussure-i kétpólusú jelmodell alapján dolgoz-
tak,¹ és jelentésnek a jelölő és a jelölt kölcsönös viszonyát nevezték. Mivel ek-
kor még azt az objektumot, amelyre a jel utal, nem építették bele a jelmodellbe,
ez azzal járt, hogy a jelentést a fogalommal hozták kapcsolatba, míg a mai jelen-
téstanonok éppen a jelentés és a fogalom különbségére hívják fel a figyelmet. A
fogalom — mint a jelentéstartalom magja — olyan absztrakt kategória, melyet a
tárgyak, jelenségek lényeges jegyeiből a tudatban hozunk létre mint gondolati
tartalmat, míg a konkrét használatban a fogalom már aktualizáltan jelenik meg
(nyelvtani, szóhasználati és szóhangulati tényezőktől meghatározottan). Ez a
köznevek esetében valóban így működik (hogy tudniillik a konkrét valóságra
utalás, a sok hasonló egyed közül a szóban forgó jeltárgyra vonatkozás másod-
lagosan, egy általános fogalomkategórián keresztül valósul meg), de a tulajdon-
neveknek nincs ilyen típusú jelentésük, hiszen nincs olyan elvont fogalom, ami
helyett állnának. A tulajdonnév (ellentétben a köznevekkel) nem sok hasonló
egyed közös tulajdonságait ragadja meg és fejezi ki, mint a köznévi, hanem
egyedít, egy bizonyos valaki vagy valami bővebb körülírása helyett áll. Annak
az egy konkrét valakinek pedig nincs „fogalma”, KRIPKE szemléletes példájával
például nincs olyan, hogy nixonság.² Ő hívja fel a figyelmet arra, hogy ha va-
lakit azonosítani akarunk, akkor tulajdonságokat tanulmányozhatunk, megfi-

¹ Ide tartozik Magyarországon pl. GOMBOCZ ZOLTÁN *Jelentéstana* is. Ő SAUSSURE nyomán két
alapfogalmat használt: a jelölőt (a szó hangsora) és a jelöltet (képzettartam) mint a jel két aspektu-
sát.

² KRIPKE, SAUL A., *Néवादás és szükségyszerűség*. Helikon, 1997/4.

gyelhetjük, hogy valakinek vörös, barna stb. haja van, de azt, hogy valami Nixon-e, azt nem.³

A tulajdonnevek a jelentés szempontjából sokáig sajátos helyzetben voltak: szinte kívül estek a jelentéstan körén. Ennek oka a köznevek és tulajdonnevek közti alapvető különbségben rejlik. A köznévként sok hasonló egyed közös tulajdonságait ragadja meg és fejezi ki (az értelmező szótárban ezt próbálják rögzíteni, és a kisgyerek nyelvelsajátítása során is hasonló elvonatkoztató tevékenységet végez). A köznévként mint a nyelv eleme önmagában sohasem a konkrét dolgot, viszonyt jelenti, hanem azoknak egész osztályát, így itt a dolgoknak, tárgyakkal, viszonyoknak közös fogalma alakul ki.

A tulajdonnevek ezzel szemben mintegy közvetlen kapcsolatban vannak a valósággal, jeltárgyukra közvetlenül utalnak, azonosítják azt. Ezt a különböző jelentésstruktúrát úgy is meg lehet ragadni, hogy a köznévként összekapcsol, a tulajdonnévként viszont elkülönít, identifikál, és mivel egy konkrét egyedre⁴ vonatkozik: egyedít. Azonban az identifikálás nem valódi különbség, hiszen a köznévként is egy egyedi közlésben (aktuális használatban) konkrétan megjelöl egy tárgyat, ami pontosan azonosítható lesz ezáltal. A valódi különbség az, hogy míg a köznévként a beszédben szintaktikai eszközökkel egyedít, a tulajdonnevek lexikális úton (már önmagukban is).

A magyar nyelvtudományban az 50-es évekig ez a jelentésfelfogás volt érvényes. Ekkor vált elterjedté az a mások által már korábban felvázolt jelmodell, ami a nyelvi jelet háromtényezős egységnek tekinti,⁵ ti. az eddig vázolt két tényező (forma és fogalmi tartalom) mellé felveszi a konkrét utalt dolgot (denotátumot) is. Ha ezt az újabb típusú jelentésfelfogást tekintjük, akkor fel tudjuk oldani azt a korábbi ellentmondást, hogy a tulajdonnévként nyelvi jel (a nyelvnek mint jelrendszernek a része), és még sincs jelentése. Ekkor ugyanis mondhatjuk, hogy a tulajdonnévként jelöltje a denotátum,⁶ csak az utalás nem közvetetten, hanem közvetlen módon történik. A logikában FREGE már 1892-ben *Jelentés és jelölés* c.

³ FREGE úgy fogalmaz, hogy a fogalom predikatív; ezzel szemben egy tulajdonnevet nem lehet grammatikai predikátumként használni (tehát nem lehet valamiről azt állítani, hogy az Nagy Sándor vagy a Vénusz bolygó). Amikor azt állítom, hogy a Hajnalcillag a Vénusz, akkor az azonosítást állítom. Tehát amit a *Vénusz* szó jelöl, soha nem léphet fel fogalomként, csak tárgyként. Vö. GOTTLÖB FREGE, *Jelentés és jelölés*. In: *Logika, szemantika, matematika*. Bp., 1980. 158.

⁴ Később BALÁZS JÁNOS hívja fel a figyelmet arra, hogy a tulajdonnevekben az egyedítés mellett megvan az általánosítás mozzanata is: amellyel, hogy valamely egyedre vonatkoznak, azt csoportba is sorolják (személy-, hely-, állatnevek). A köznévként tehát a nyelvi közlésben mindig az általános felől utal vissza az egyedi felé, a tulajdonnévként pedig éppen ellenkezőleg: az egyedítől kiindulva mutat az általános felé (vö. BALÁZS, *A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai*: NytudÉrt. 70: 298).

⁵ Ilyen hárompólusú jelmodellt alkalmaz MARTINKÓ ANDRÁS *A tulajdonnévként jelentéstanához* című tanulmányában: *Pais-Eml.* 189–95.

⁶ Az említett problémára BALÁZS JÁNOS is hasonló megoldást talál: ő úgy fogalmaz, hogy a tulajdonnevek jelentését jelölési értékük meghatározásával állapíthatjuk meg (vö. BALÁZS i. h.).

munkájában szükségesnek látta a kétféle jelentésfogalom elkülönítését (a németben a két szó megfelelői, a *Sinn* és a *Bedeutung* rokonértelműek).⁷

A köznevek oldaláról nézve azért volt ez a megkülönböztetés jelentős, mert nem az a fontos, hogy önmagukban mit jelenthetnek a szavak, hanem az, hogy mit értenek rajtuk a beszédben vagy az írott szövegben. Így a szónak van egy statikus szótári értelme (*Sinn*), míg a szövegbe kerülve ugyanaz a szó konkrét jelentést kap (*Bedeutung*).

Tulajdonnevek esetében kicsit más a helyzet. Itt a *Sinn* és a *Bedeutung* elkülönítése az azonossági állítások kapcsán vált szükségessé. Az azonosságot fel-foghatjuk tárgyak és tárgyak nevei közti relációként is. Ha az első megközelítést fogadjuk el, az azonosság csupán egy dolognak önmagához való viszonyát fejezné ki. Ha viszont a második nézetet fogadjuk el, $a=b$ azt fogja kifejezni, hogy a és b név vagy jel ugyanazt jelöli. Jelöletük tehát megegyezik, eltérés csak a megjelölt tárgy megadási módjában van.⁸ FREGE klasszikus példája szerint az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* jelölete azonos, az utalás, a megnevezés módja azonban nem. Ugyanez a helyzet a *Nagy Sándor nevelője* és *Platón tanítványa* leírások esetében is: mindkettőnek a jelölete Arisztotelész.

Itt szükséges egy kis kitérőt tenni, mert a logika a nyelvészettől valamelyest eltérően használja a *tulajdonnév* szót. A logikában tulajdonnévnek (vagy individuumnévnek) neveznek minden olyan jelölést, amelynek jelölete egy meghatározott tárgy (nem pedig fogalom vagy reláció). Fontos, hogy az egyedi tárgy megjelölése több szóval is történhet, a lényeg, hogy egyértelműen utaljanak (ezeket nevezik határozott leírásoknak).

A logikában sor került a tulajdonnevek és a leírások viszonyának tisztázására is. Hosszú ideig leírás rövidítésének tekintették ugyanis a tulajdonneveket.⁹ FREGE például úgy vélte, hogy a közönséges értelemben vett tulajdonneveknek is van jelentésük, noha ez ingadozó lehet. Az előzőekben már említett példa szerint az Arisztotelész tulajdonnév jelentéséhez van, aki a *Platón tanítványa* és van, aki a *Nagy Sándor nevelője* leírást társítaná (eszerint az *Arisztotelész* ezeknek megfelelő rövidítés lenne). Erre KRIPKE úgy érvelt, hogy lehet, hogy ezek valóban egyenértékűek, de az argumentációban mégsem használhatjuk a valódi tulajdonnevet úgy, mint a leírás rövidítését, hiszen nem biztos, hogy mindenki ugyanannak a leírásnak a rövidítéseként értené. (Továbbá, ha az *Arisztotelész Nagy Sándor nevelője* mondatban az *Arisztotelész* név a *Nagy Sándor nevelője* leírás rövidítése, akkor ez a mondat nem közöl információt, holott a köznap beszédben teljesen elfogadhatók és relevánsak az ilyen mondatok.)

⁷ FREGÉnek ezzel a művével jelenik meg a kétkomponensű szemantika.

⁸ A kétkomponensű szemantika választja szét következetesen ezt a két szemantikai értéket: az „amit kifejez” (denotátum) és az „ahogy kifejez” (általában ezt nevezik jelentésnek).

⁹ Az egyik megközelítés szerint sokszor úgy is keletkeztek.

A fregei elképzelés továbbfejlesztéseként született a tulajdonságnyaláb-elmélet, ami azt tartalmazza, hogy a tulajdonnév nem egy, hanem több leírás rövidítése: egy egész tulajdonságcsaládé. Más szóval vannak az adott tulajdonnévvel való megnevezés lehetőségének olyan szükséges és elégséges feltételei, amelyek felhasználásával leírásokat készíthetünk a tulajdonnevek helyettesítésére. Láttuk ugyanis, hogy nehéz lenne konszenzusra jutni: hogyha a tulajdonnév egy leírás rövidítése, akkor melyiké. Így nem tudnánk megadni egy-egy mondat jelentését, amiben az adott tulajdonnév előfordul. Megoldásként kézenfekvően kínálkozott, hogy a tulajdonnevet ne kizárólag mint egy leírás rövidítését értelmezzük. A probléma viszont az, hogy a tulajdonságnyaláb-elméletet sem lehet működőképessé tenni egy-egy jelentésmeghatározásban. Nem megfogható ugyanis, hogy mi tartozik hozzá a nyalábhhoz: nem tehető explicitté. Valószínűleg mindenki másképp állítaná össze, így a végeredmény rendkívül szubjektív lenne. Ha pedig ezeket a szubjektív véleményeket összegeznénk, mintegy absztrahálnánk, a tulajdonságnyalábban egymásnak ellentmondó vélemények is szerepelhetnének.

Ilyen előzmények után született meg a modern logikában az az álláspont, hogy azoknak a kifejezéseknek, amelyek valódi tulajdonnevek — azaz legtöbbször a konvenció szerint jelölnek egy individuális dolgot, anélkül, hogy meghatározást adnának rá — logikai szempontból nincs jelentésük. Ennek az elméletnek a megalkotója, KRIPKE vezette be a tulajdonnévre a „merek jelölő” fogalmat, ami éppen a leírásoktól való megkülönböztetést szolgálta, és annak a sajátos jelentésszerkezetnek a bemutatását, amivel a tulajdonnevek rendelkeznek a köznevekhez képest. Az, hogy a tulajdonnevek merev jelölők (rigid designator), azt jelenti, hogy a tulajdonneveknek nincs olyan jelentése, amit az argumentáció során figyelembe kellene venni. Más megfogalmazásban a tulajdonnevek nem a jelentésük által jelölnek, még ha alapszavuknak van is jelentése (például etimológiai jelentése), nem ez határozza meg, hogy a tulajdonnév kire vagy mire vonatkozik. Ezzel szemben a leírások olyan nevek, amik a jelentésük alapján jelölnek: jelentésük meghatározza, hogy mire vonatkozhatnak.

A tulajdonnevek esetében továbbá elvárható, hogy denotátuma ne változzon meg egy adott argumentáción belül (ettől merev jelölők).¹⁰ A nem merev jelölők (tehát a leírások) esetén, amelyek a jelentésük által jelölnek, a jelölt objektum cserélődhet. A *Franciaország királya* leírás például az időpillanattól függően különböző személyekre vonatkozhat. Ezt a tulajdonnevek esetében nem engedhetjük meg.

A logika szilárd, határozott álláspontját a nyelvészek közül azoké közelíti meg, akik vagy úgy fogalmazzak, hogy a tulajdonneveknek nincs jelentésük,

¹⁰ KRIPKE egyenesen úgy fogalmaz, hogy a tulajdonnév denotátuma minden lehetséges világban azonos kell, hogy legyen: i. h. 416.

vagy pedig úgy, hogy a tulajdonnév jelentése azonos a denotatívumával. Mindkét megfogalmazás valójában azt a sajátos jelentésszerkezetet ragadja meg, hogy a tulajdonnév jelöltje egyedi dolog, tehát köztük az utalás lehet közvetlen (nincs szükség egy elvont fogalmi jelentésre, leírásra, mint a köznevek esetében, ti. amely leírásnak történő megfelelés alapján lehet az adott dolgot a megfelelő szóval megnevezni).

A tulajdonnév egyedi jelentése ellen fel szokták hozni, hogy például *Kovács János*-nak egyszerre több embert is hívhatnak, tehát a tulajdonnév denotátuma nem egyedi. Ilyen esetekben a logika által megfogalmazott kikötést elfogadjuk: a tulajdonnév funkcionálását nem zavarja ez, ha az adott argumentáción belül nem változik a jelölt, más szóval ha a szövegkörnyezetből mindig egyértelműen kiderül, hogy kire gondolunk.

Ma a nyelvészetben szokás a jelentés fajtákra történő felosztása. J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnév jelentéséről szólva vizsgálta a denotatív jelentést, a konnotációt, az etimológiai jelentést, az információtartalmat és az önkényesség-motiváltság szerepét.¹¹

Összefoglalóan J. SOLTÉSZ KATALIN azt állapítja meg, hogy a tulajdonnév jelentése azonos a denotációjával, más alkalommal pedig úgy fogalmaz, hogy „a szavak információtartalma nem azonos a jelentéssel”, illetve „a konnotáció, a név asszociatív értéke ... nem azonos a jelentéssel”. További utalásokból viszont úgy tűnik, hogy a MMNyR. jelentéstani fejezete szerzőjének — TEMESI MIHÁLYnak — a véleményéhez közelít (eszerint a tulajdonnévnek is van jelentéstartalmat felidéző ereje, más szóval fogalmi jelentése, csak ez persze egyedi, individuális fogalom).¹² Erre utal J. SOLTÉSZ KATALINnak az a megállapítása is, hogy ha megismerünk valakit, egyúttal fogalmat alkotunk róla, amelyhez a név kapcsolódik, s így ismertük meg az illető nevének a jelentését.

Ezt még lehetne úgy értelmezni, mint MARTINKÓ ANDRÁSNál látható, hogy ti. a tulajdonnév jelentése egybeesik a „jelölt dolog tudati képével”, másfelől TEMESI MIHÁLY is utal rá, hogy a tulajdonnévnél annyira erős a denotatívumra utalás, hogy az ő egyéni fogalmára való vonatkozása alig észrevehető. Az olyan megállapítások viszont, mely szerint az *Arisztotelész* névhez kapcsolódó már idézett leírások nem mások, mint „a komplex jelentéstartalom egyik vagy másik mozzanatának előtérbe kerülése”, máshol pedig: bár „a név asszociatív értéke nem azonos a jelentéssel, az asszociációk legalább egy része — azok, amelyek a névviselő objektív tulajdonságaihoz fűződnek — nem választhatók el tőle”, arra utalnak, hogy ő a névviselő tulajdonságait összekeveri a jelentéssel. Semmiképp nem tartozhatnak viszont ezek a tulajdonnév jelentéséhez, hiszen *Arisztotelész*t két vagy tíz éves korában is jelölte a neve, és nem ezeken a jelentésmozzanato-

¹¹ J. SOLTÉSZ KATALIN, *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp., 1979. 22–33.

¹² Vö. MMNyR. I, 173.

kon keresztül. J. SOLTÉSZ KATALIN indoklása, amely úgy hangzik, hogy ha a *Maecenas* név jelentéséhez nem tartozna hozzá az, hogy „az írók, művészek pártfogója”, akkor nem alakulhatott volna ki a *mecénás* köznévi, szintén nem fogadható el az előző érvelés alapján. Az 'írók, művészek pártfogója' csak egy, a *Maecenas* névhez kapcsolódó képzet, és ez jelenik meg egy közszó jelentéseként metaforikus átvitelrel. Ezt az álláspontot támogatja SEBESTYÉN ÁRPÁD megfogalmazása is: „A köznévvé váló tulajdonnév jelentésnyerésekor bizonyára a tulajdonnév viselőjének egyedi attribútumaiból jegecesedik ki a köznévi értelem.”¹³ Ő tehát a tulajdonnevek köznevesülése kapcsán jelentésnyerésről beszél: olyan jelentés kialakulásáról, ami a tulajdonnév esetében még nem volt meg.

Az előbb vázolt ellentmondás már csak azért sem érthető, mert J. SOLTÉSZ KATALIN maga is több helyen megemlíti, hogy a tulajdonnév jelentése objektív, de az általa felidézett képzetek, a hozzá fűződő asszociációk különbözők, szubjektívek (sőt, ha igaz, hogy az egy-egy emberről a tudatunkban alkotott fogalom az adott személy nevének a jelentése, akkor biztosan állíthatjuk, hogy ezek a tudati képek egytől egyig különbözőek). Így inkább annak az álláspontnak az elfogadása látszik célszerűnek, ami szerint a tulajdonnevek merev jelölők, más szóval címkék, amelyeket egyedek azonosítására használunk. Így a tulajdonnév jelentése az az egyed, amelyre a tulajdonnév vonatkozik.¹⁴

BÉNYEI ÁGNES

¹³ SEBESTYÉN ÁRPÁD, A tulajdonnevek jelentéséhez: *NyudÉrt.* 70: 302.

¹⁴ L. legújabbán KIEFER FERENC, *Jelentéselmélet.* Bp., 2000. 140–1.